

**БОРИС ТЕН У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНИХ ВІДНОСИН XX СТОЛІТТЯ:
ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКОГО «ТАМАРІАНІ» ЧАХРУХАДЗЕ**

Людмила Грицик

Професор

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Почесний доктор ТДУ ім. Іване Джавахішвілі

Ім'я Бориса Тена (Миколи Хомичевського) дотепер добре відоме не лише фахівцям, але й читачам античної та європейських літератур. Відомий український історик, теоретик і практик художнього перекладу М. Стріха стосовно перекладених Борисом Теном «Іліади» та «Одіссеї» зауважував: «... ледве чи хтось візьметься перекладати Гомерові поеми заново, оскільки Борис Тен, здається, розкрив у своїх перекладах усі можливості класичної української просодії, гідно завершивши справу, що її розпочали колись Руданський та Навроцький з Ніщинським» [7, ст. 279]. До уроків великого Майстра, людини трагічної долі звертаються дослідники. Література, присвячена Борисові Тену, включає низку ґрунтовних праць С. Білокона, Г. Бухала, Г. Зленка, І. Драча, М. Клименка, Л. Коломієць, М. Рильського, Д. Павличка, спогадів («Жадань і задумів неспокій», 1988; «Скороминущих років буревій», 1998) тощо. «Гомер і за характером, і за духом творчості, – ділився думками Борис Тен в останньому інтерв'ю із письменником О. Опанасюком у листопаді 1982 року, – виявився мені найближчим з усіх ста перекладених мною поетів, прозаїків, драматургів [8, ст. 119]. Цей сегмент із багатющої перекладацької спадщини Майстра, включаючи й переклади Арістофана, Есхіла, Софокла, Вергілія та інших, найчастіше потрапляв у поле уваги дослідників. Тимчасом багатогранні інте-

реси Бориса Тена поширювалися і на роботу над творами інших літератур: латвійської (Г. Карклінь), молдавської (Й. Друце), того, що вкладалося в ті часи в рамки «перекладів з мов народів СРСР», це стосувалося й перекладів оперних текстів.

Грузинські пам'ятки, перекладені в Україні Борисом Теном, майже не потрапляли в поле розмислів дослідників українсько-грузинських взаємин чи художнього перекладу. Винятком стала «Поезія грузинського народу. Антологія в двох томах» [4], що представила в українських перекладах й поезію давніх віків і склала повне враження про розвиток світської літератури, зокрема творів Хонелі, Шавтелі, Чахрухадзе, «вінцем» її був Руставелі.

Ім'я «провісника» «Витязя в тигровій шкурі» Чахрухадзе не раз з'являлося в україномовних працях І. Луценка, О. Барамідзе, Я. Цінцадзе, О. Мушкудіані, але з відомих причин перекладач не називався або вказувалося псевдо – Бориса Тена. Грузинська класична поезія в українських перекладах, щоправда, стала матеріалом ґрунтового дослідження Р. Чілачави, у центрі якого – творча практика М. Бажана – перекладача «Витязя в тигровій шкурі» Ш. Руставелі. І хоч ні Чахрухадзе, ні його перекладач Борис Тен не були предметом окремої студії автора, порушена проблема перекладу творів давньої грузинської літератури як «своєрідного зразка примирення двох мовно-культурних стихій, коли перекладачеві вдається продемонструвати і схожість, і розбіжність між ними» [15, ст. 30], стала важливою і в осмисленні особливостей рецепції «Тамаріані» Чахрухадзе Борисом Теном.

У пропонованій праці простежується шлях українського перекладача до «Тамаріані»; спричиненість вибору твору для перекладання; мотивація; роль М. Зерова, М. Рильського, М. Бажана у творчому житті Бориса Тена; уроків М. Бажана – перекладача Руставелевого «Витязя».

В дослідженні використані елементи біографічного, порівняльно-історичного, типологічного методів, окремі методологічні підходи до процесу поетичного перекладу.

Вивчення матеріалів, пов'язаних із творчістю Бориса Тена, зокрема архіву, дозволить вписати ім'я перекладача в історію українсько-грузинських взаємин ХХ ст., зацентрувати на своєрідності індивідуального перекладацького проекту, у тому числі й концептуально-методологічних засадах українського перекладу ХХ ст. із грузинської.

До роботи над пропонований матеріалом мене підштовхнув випадок. У бібліотеку Національного літературно-художнього архіву із Житомира був переданий тридцятисторінковий рукопис перекладу Бориса Тена (Миколи Хомичевського) із грузинської без назви. Уже перші рядки перекладеного тексту дали можливість «почути» в них голос сучасника славнозвісного автора «Витязя в тигровій шкурі» Шота Руставелі – грузинського поета XII століття Чахрухазе [12]. Записаний олівцем акуратним почерком текст, як видно, був остаточно проредагований автором: на це вказують окремі правки, уточнення, коментарі. Твір, як знаємо, увійшов до першої книги антології «Поезія грузинського народу» за редакцією М. Бажана, О. Новицького та С. Чіковані із передмовою відомих грузинських учених О. Барамідзе та Г. Маргвелашвілі. Неофіційним куратором антології, судячи з набутого багаторічного досвіду в царині перекладу з грузинської, був, звичайно, М. Бажан. Антологія не залишилася непоміченою: про неї тепло відгукнулася громадськість і Грузії, і України [6]. До неї увійшли і твори, які ще не були перекладені, і відомі українському читачеві. Серед них і Чахрухадзе, Чахруха, як називав А. Хаханов [9, ст. 305] автора «Тамаріані» – одичної за характером, пройнятої єдиним творчим задумом збірки, що стала «провісником» появи «Витязя в тигровій шкурі». Переклад був виконаний Борисом Теном, чиє ім'я не часто з'являлося в контексті українсько-грузинських літературних контактів – чи то перекладачів, чи дослідників, як, приміром, задіяних до підготовки видання П. Тичини, Л. Первомайського, В. Мисика, М. Рильського, О. Новицького, Д. Косарика та інших. М. Стріха назвав тогочасного Бориса Тена «постаттю ніби не «першого плану», яка фахово і сумлінно працювала над певною своєю ділянкою» [7, ст. 276]. Такою була античність і європейські літератури. Серед документів, які зберігаються в Центральному державному архіві літератури і мистецтва (вони були передані туди самим Б. Теном) [10], є, щоправда, виконаний ним переклад лібрето П. Міріанашвілі опери З. Паліашвілі «Абесалом і Етері» (машинопис, 80 сторінок, 60-ті роки). Очевидно, припускає М. Стріха, саме М. Рильський, який ще 1946 року «намагався контракувати» Бориса Тена в «Держлітвидаві» на переклад «Іліади» Гомера, а потому оперних перекладів, залучив його й до роботи над «Абесаломом і Етері». Досвід подібної роботи той мав, так само, як і музичну освіту, не мало важили й уроки М. Бажана над перекладом лібрето опери З. Паліашвілі «Даїсі» [7, ст.

348]. Врешті, міг знадобитися і досвід О. Варавви (О. Кобця) поета-емігранта, перекладача лібрето опери «Абесалом і Етері» З. Паліашвілі, який так і не був реалізований у сезоні 1938-1939 років [7, ст. 349]. Збереглася в архіві й публікація Бориса Тена про Іллю Чавчавадзе з нагоди 40-річчя смерті та переклад поезії Гр. Орбеліані «Моїй сестрі Євтимії». Працюючи над нею, Борис Тен писав М. Бажанові, сподіваючись на пораду: «Перекладав я, звичайно, користуючись підрядником, і в мене вийшло тринадцять строф, тоді як в російському перекладі Заболоцького їх тільки дев'ять, причому розподіл тексту на строфи у нас не збігається. Хто тут допускав вільності – я чи Заболоцький» [10, фонд 167]. Але домінує в цьому, як і в інших листах Бориса Тена, проблема перекладу «Іліади» та «Одіссеї». Навіть якщо брати до уваги те, що в силу обставин (арешту, заборон, переслідувань) у певні періоди свого творчого життя автор змушений був вдаватися до псевдонімів (В. Томашівський, Т. Верниволя та ін.) [16, ст. 184], звернення до інших грузинських творів не помітне. І тоді виникає інше питання, відповідь на яке прояснить не тільки «шлях» Бориса Тена до Чахрухадзе, але й окремі сторінки його творчого життя. Інтригує дотепер і те, чому М. Бажан – О. Новицький – С. Чиковані, які готували до видання антологію, доручили перекладати знаковий в історії грузинського Середньовіччя твір саме Борису Тенові, який на ту пору з грузинської не перекладав. Чи проглядається у цій роботі певний зв'язок між тим Іншим, над чим працював перекладач, якого уже в шістдесяті (час видання антології) назвали «творцем, який вміщував у собі світи багатьох культур» (Д. Павличко), і замовленням, одержаним від редакційної ради? І, нарешті, яким чином усе це торкається «Тамаріані» Чахрухадзе?

На час, коли «зав'язувалася» антологія, найголовнішим і визнаним з обох сторін – України і Грузії – репрезентантом грузинської класичної та сучасної літератури був, безперечно, М. Бажан, славу якому принесла багаторічна робота над «Витязем у тигровій шкурі» Ш. Руставелі, «Давитіані» Д. Гурамішвілі, літературою ХХ століття. «М. Бажан «переніс» в Україну грузинське слово, «грузинський сад зростив на Україні» [13, ст. 239] і бережно плекав його. У цьому переконує, зокрема, його копітка праця над поемою Ш. Руставелі. Спостерігаючи над процесом відтворення оригіналу, Р. Чілачава зауважував: «Бажан невтомно заглиблювався в художній світ Руставелі, зіставляв рядки свого перекладу з першотвором, вишукував можливість максимально набли-

зитись до їх суті ...» [14, ст. 22]. І далі, простежуючи за «довготривалою працею» перекладача, не раз вказував на «результати активного саморедагування». Впадає в око ще один момент у процесі творення українського «Витязя», проакцентований самим М. Бажаном у статті «Труднощі перекладу «Витязя в тигровій шкурі», надрукованій у газеті «Літературі Сакартвело» за 1937 рік [14, ст. 16], пов'язані з «надмірною допомогою» грузинських руствелологів, зокрема С. Іорданішвілі, К. Чічінадзе, Ш. Нуцубідзе, П. Інгорокви, К. Кекелідзе і, звичайно, фахового підрядника, який став для нього «першим етапом гарної роботи», «чимось більшим, ніж звичайне перекладання з мови на мову» [14, ст. 43]. Називаю найважливіші моменти робочого процесу, поза яким «перший крок», «початок» не має сенсу.

Спробую спроектувати усе це на роботу Бориса Тена над поемою Чахрухадзе: матеріали, які б засвідчили тісну співпрацю перекладача із М. Бажаном (листів, заміток), в архіві відсутні. Важко сказати, хто готував підрядник: Б. Тен не володів мовою оригіналу. Скоріше всього, це був той же С. Іорданішвілі, що робив підрядник «Витязя в тигровій шкурі». В усякому випадку, наявні в архіві М. Бажана інші тексти – «Абдул-Месія» І. Шавтелі [11, фонд 535] та підрядник до перекладу «Давитіані» [11, фонд 535] підводять до такої думки. Припускаю, що така відповідальна робота – підготовка антології, яка відтворювала картину грузинської поезії від найдавніших часів до ХХ століття, – проходила на найвищому рівні (промовистим тут є задіяні до неї учені і перекладачі) і цього разу супроводжувалася майстерно виконаним підрядником. Адже мова йшла про твір, що за словами Ш. Нуцубідзе є не тільки знаковим явищем у грузинській поезії ХІІ століття: «з національно-культурної пам'ятки вона переростає в інтернаціональну пам'ятку розвитку Східного Ренесансу» [3, ст. 239]. І далі: Чахрухадзе в літературі Східного Ренесансу, – міркував учений, – стоїть між Нізамі та Руставелі». Це – «переломне» явище у розвитку Ренесансу грузинського. Відомо, що до роботи над антологією «Поезія Радянської Грузії» 1939 року за редакцією М. Бажана Борис Тен залучений ще не був. Очевидно, ситуація не сприяла цьому. Сфабриковані проти нього справи, заслання на Далекий схід упродовж тривалого часу нагадували про себе. Подачі «Книгоспілки», «Сяйва», ДВУ не могли компенсувати амбітних задумів талановитого майстра: художній переклад, передусім із давньогрецької, залишався «головною сферою діяльності» [16, ст. 184]

Бориса Тена з відомих причин, зрозуміло, не сповна реалізованою. Знання європейських мов, музики, театру, а ще – світ античності, власна поетична творчість, проте, робили своє. Інтерес до античності зблизив Бориса Тена із М. Зеровим, М. Рильським, М. Бажаном. Уже в 20-ті роки з'явилися не лише його оригінальні поезії, а й переклади. Кілька з них було підготовлено до антології нової французької поезії С. Савченка. Проте справжня слава перекладача прийшла до нього з появою «Прометея закутого» Есхіла, «Одіссеї» та Гомерової «Іліади», в роботі над якими Борис Тен «знайшов свій власний версифікаційно-стилістичний та науково-історичний підхід» [10, од зб 21]. В архіві Бориса Тена зберігається рукопис під назвою «Що я завдячую Зерову», з якого видно, що до перекладацької роботи його прилучив М. Зеров, із яким він познайомився у Києві ще 1924 року [10, ст. 289]. Саме М. Зеров рекомендував С. Савченкові Тенові переклади із французької. Він же познайомив Бориса Тена із О. Білецьким, маючи намір долучити його до підготовки хрестоматії. Проте з волі обставин Борис Тен змушений був, як уже зазначалося, підписувати виконане псевдонімами. І коли, згадував автор, «стало питання про переклад ... трагедії Есхіла «Прометей закутий», то він (Білецький – Л.Г.) зразу ж порекомендував доручити цю роботу саме мені» [10, ст. 289]. Про покровительство М. Зерова Борис Тен буде згадувати і в спогадах про переклади Софокла, Арістофана, Гомерової «Одіссеї», яку так любив Зеров; не раз повертатиметься до його «безцінних, доброзичливих порад». В особі Бориса Тена М. Зеров, як видно, знайшов людину, потрібну задля реалізації виношуваних задумів. У березні 1930 року М. Зеров від імені Кабінету порівняльного вивчення літератур, де головував О. Білецький, звернувся із листом до сектора літератури і мистецтва, у якому рекомендував «список творів чужоземних літератур, що їх бажано перекласти в першу чергу». У листі, зокрема, уточнено: «У плані є величезна прогалина: відсутні літератури Сходу та літератури слов'янських народів, але Кабінет вважає дуже необхідним ці два розділи, особливо перший ...»¹. Подібні ініціативи/міркування М. Зерова прокладали стежки, на які виходив тоді ще опальний перекладач. Концептуальні думки, що стосувалися перекладу, знайдуть своє чи не найповніше

¹ Цей матеріал був віднайдений в архіві літературного музею Гр. Кочура в Ірпені. Першодрук оприлюднила Лада Коломієць на сторінках «Вісника КНУ імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія». Вип. 1 (53), 2021. С. 12-13.

відтворення з часом. У написаному від руки варіантові роботи «Кундзіч і питання художнього перекладу на Україні» Борис Тен викладає свій погляд на переклад, осмислюючи при цьому низку теоретичних проблем. Зокрема, вибору творів, адекватності перекладу оригіналові, суть реалістичного/анти-реалістичного перекладу, відображення смислових і чуттєвих асоціацій, передачі імен – «їх треба розв'язувати відповідно до внутрішньої якості у системі мови, на яку вони перекладаються» [10. 289, 71]. Йому імпонує позиція О. Кундзіча – перекладача, якого Борис Тен вважає одним із перших теоретиків мистецтва перекладу [10. 289, 71]. Підтримка М. Зерова, а завдяки ньому й О. Білецького, відкривали можливість рухатися далі: поступово розсувалася завіса заборон і сумнівів. Знаковою стала підготовка до видання 1938 року хрестоматії «Антична література. Зразки старогрецької та римської художньої літератури», упорядкована О. Білецьким: у ній був український Есхіл Бориса Тена.

Як видно з матеріалів архіву, Бориса Тена всіляко підтримував перекладами М. Рильський. У листах до нього Борис Тен не раз делікатно натякав на готовність перекладати. До цього, окрім бажання трудитися на ниві творчості, спонукала і матеріальна скрута, спричинена найперше «уламками літературного минулого». «Привозьте переклад Словацького і поговоримо з Корнійчуком про Гомера», – пише М. Рильський [10. 289, 72]. Подібні листи, що стосувалися перекладів із Міцкевича, Жулавського, Бехера, морально підтримували Бориса Тена. М. Рильський повірив у перекладача, «вінки тернові» його нелегкої справи: таких фахівців було в Україні не густо. Промовистим є фрагмент одного з листів М. Рильського до Ю. Кобилицького від 20 вересня 1946 року: «Є й підходяща (для перекладу «Іліади» – Л.Г.) людина – поет і перекладач Борис Тен (М.В. Хомичевський). Він добре знає грецьку мову і добре володіє українським віршем, чимало його перекладів було в «Хрестоматії» Білецького, нині видавництво «Мистецтво» взяло його переклад Есхілового «Прометея». Акад. Білецький, на мою думку, цю кандидатуру поділяє. Варто, їй-богу, варто про це подумати» [5, ст. 255]. У перекладацькій практиці Бориса Тена М. Рильський, який сам у цей час багато перекладав (Міцкевич, Словацький, Тувім, Гейне, Шекспір), знайшов талановитого колегу по цехові, індивідуальність, поета-енциклопедиста. Сказане свого часу Л. Новиченком про М. Рильського: «Як перекладач він володів даром

артистичного перевтілення, тонкою чутливістю до манери, стилю різних авторів, національного та історичного колориту відтворюваного тексту» [2, ст. 356], було помічене поетом і в Борисові Тенові. І в потрібну мить, це видно з листів, підтримав його.

Припускаю, не лише відлуння уже оприлюднених перекладів, але й оцінка його перекладацького хисту були помічені й М. Бажаном: Данте, Уїтмен, Верхарн, Гофман, Шекспір, до яких звертався Борис Тен, належали до улюблених авторів. Інтригували і виважені практикою глибокі розмисли Бориса Тена про художній переклад. Не менше – думки авторитетних фахівців і їх «сфери впливу» (М. Зеров), ініціативи. У процесі підготовки грузинської антології все мало значення. Думаю, що окрім рівня перекладацької майстерності, на який вийшов Борис Тен, працюючи із творами греко-римської античності, реалізованої автором концепції художнього перекладу, не менше важила його обізнаність із ренесансною епохою на Сході. Відомо, що Чахрухадзе був «старшим сучасником» (Ш. Нуцубідзе) Руставелі. Як видно із архівних нотаток, у тому числі й праці, народженої потребою «осмислити цей процес», «підвести під нього теоретичну базу» [10. 289, 71], Борис Тен уважно приглядається до уроків І. Франка, досвіду С. Руданського, Я. Парандовського. Він не раз торкається проблеми передачі гекзаметра українською, подумки вступає в полеміку з ними, повертається до порад М. Зерова («Я не раз його згадував із жалем, що не можу звернутися до нього і скористатися з його безцінних і доброзичливих порад», – запише Борис Тен [10. 289, 359.2]) і, врешті, робить висновок, що «різнозначність просодичних систем – метричної у греків та римлян і силабо-тонічної у нас» [10.289, 359.2] складає певні труднощі у відтворенні прототексту. Тут йому імponує той же О. Кундзіч, якого цитує: «Реалістично перекладати означає передати засобами своєї мови все відчуте і усвідомлене автором оригіналу» [10. 289, 71].

М. Бажан, який був «у темі», працюючи над Руставелі, І. Шавтелі (фрагменти з поеми, перекладені й записані від руки), Д. Гурамішвілі (рукопис підрядника, готовий для подальших дій) [11. 535.46, 21], зробив свій вибір. «Руставелі, – міркував Ш. Нуцубідзе, – набагато ближчий до Чахрухадзе, ніж до будького іншого – формами, образами, афоризмами, а також формально-технічними моментами» [3, ст. 202]. Руставелі пішов «рішуче» за Чахрухадзе. М. Бажан, як видно, зробив вибір на користь Бориса Тена. Окрім усього,

наукова література не раз акцентувала на «церковних настроях душі» поета Чахрухадзе. А це вже те, що було близьким, органічним для самого Бориса Тена – священика УАПЦ, протоієрея. Близьким було й інше: у долі Чахрухадзе, який, за словами науковців, знайшов свій власний шлях у поезію, де визначальним був талант, що не завжди імпував системі, Борис Тен відчув багато суголосного своїй музі. Найціннішим тут виявилися й уроки поетики Руставелі, які міг пройти Борис Тен, читаючи українською «Витязя в тигровій шкурі». В цьому перекладач, знавець античності «відчув дух античної філософії», ідей Арістотеля, Плотіна, Сократа, музику вірша. Набутий перекладами трактатів, художніх творів досвід, розмисли над опрацьовуваним матеріалом наближали його до «Тамаріані», так само, як і міркування не раз читаного А. Хаханашвілі (Хаханова). Аналізуючи «Тамаріані», учений у відомих «Очерках по истории грузинской словесности» [9, ст. 303] спостеріг, що Чахрухадзе намагався прославити Тamar, апелюючи до Гомера, Платона, а особливо Арістотеля: «Він, як і інші автори, не знаходить предмета, з яким можна, – писав А. Хаханов, – порівняти Тamar. Звідти – заклики – звернення до Сократа, Платона, Єфрема, Аріосто» [9, ст. 311]. Переклади «Одіссеї» та «Іліади» Есхіла, робота над «Словником міфологічних імен та географічних назв у поемі Гомера «Одіссея» (із правками О. Білецького), уроки-спостереження над перекладами А. Содомори, Є. Дроб'язка, О. Кундзіча, О. Поповича, М. Білика та інших (в архіві зберігається дванадцять матеріалів-статей, що стосуються перекладацької діяльності Бориса Тена), врешті робота над перекладом лібрето П. Міріанашвілі вивели його на ринг, де випробовувалися різні варіанти перекладу. «Творець українського культпростору» [1, ст. 95] М. Бажан довірив «Тамаріані» Чахрухадзе, поетика якого близька до поетики Руставелі, Борисові Тену («всі елементи поетики грузинського Ренесансу, – стверджував Ш. Нуцубідзе, – очевидні» [3, ст. 232]). Автор часто апелює до «Біблії», інших популярних у той час книг. Дослідники «Тамаріані» звертають особливу увагу на різні художні прийоми, використовувані у поемі, зокрема, порівняння, які, за А. Хаханашвілі, мають «східний, гіперболізований характер» [9, ст. 311], витворені уявою автора епізоди, наприклад, подорожі до Абхазії, вказують на знайомство Чахрухадзе із «Хамсе» Нізамі Гянджеві, зокрема його романтичними поемами, у яких з'являються образи Лейлі, Шірін, а також вражає проявлена у творі ерудиція Чахрухадзе, його обізнаність із еллінською міфологією, пам'ятками візантійської культури, античною філо-

софією, працями П. Івера, Є. Мцїре, Петриці, що позначалося на тканині першотвору і мало бути відображене в перекладі. Певні труднощі були, природньо, спричинені і особливостями архітектоніки поеми, відсутністю сюжетного стрижня тощо. Судячи з того, як «входив» у процес передачі грузинського твору Борис Тен (з нотаток, листів), автор прагнув максимально точно відобразити особливості першоджерела. Ускладнювало роботу, як видно, найбільше те, що було пов'язане зі способами передачі вірша Чахрухадзе. Автор, зазначав А. Хаханашвілі, «створив особливий розмір чахрахаулі» – двадцятискладовий вірш [9, ст. 305]. Думку вченого, як відомо, не поділяв Ш. Нуцубідзе, вважаючи сам термін «чахрахаулі» «маленькою історичною неув'язкою хронологічно і ... по суті» [3, ст. 221]. «У Чахрухадзе, – зауважує вчений, – відсутній якийсь один розмір, що можна було б назвати його іменем [3, ст. 221]. Урізноманітнення звучання вірша, яке констатує в поемі автор, Ш. Нуцубідзе пояснює особливостями розвитку тогочасної літератури, зокрема поезії. «Тамаріані» пов'язана із тим періодом, коли вірш «відривається від книжності», наближаючись до народного, коли помітно удосконалюється техніка віршування й урізноманітнюється розмір. Вироблений ученим погляд на «Тамаріані», оцінка мажорного і мінорного «ладів», якими оперував Чахрухадзе, дозволила Ш. Нуцубідзе міркувати над особливостями «поетичної оркестровки» твору, а перекладачеві шукати шляхи до передачі його насамперед у досвіді роботи над «Витязем у тигровій шкурі» Руставелі, його високому і низькому шаїрі. «Руставелі, – підсумовував вчений, – набагато ближчий до Чахрухадзе, ніж до будького іншого – Шавтелі, Тмогвелі, Хонелі [3, ст. 202] не лише народним шаїрі, поетичними формами, образами, афоризмами, а також формально-технічними моментами». І ще одне спостереження-підказка дослідника перекладачеві: «художньою одиницею в чахрахаулі є не двадцяти-, а десятискладовий рядок. Вирішальною є внутрішня рима, введена в межі десятискладового рядка» [3, ст. 217], яка також сприяла урізноманітненню звучання вірша. Для прикладу – фрагмент із дванадцятої оди Чахрухадзе:

*Дивна Тамаро,
Сонячна хмаро,
Неба престоле,
Й людям світило!*

переклад Бориса Тена

Для Бориса Тена, це помітно із його перекладознавчих розмислів, важливо було не «підставляти» один вірш замість іншого, свій замість чужого; не поділяв він і будьяких «українізаторських» тенденцій у перекладах [10. 251, 34], прагнучи знайти свій шлях у розмаїтті стилістичних і композиційних авторських вирішень, виробити власний підхід до передачі оригінального твору, знайти, перекладаючи з підрядника, «творчу домінанту». Вона, це засвоїв від М. Рильського, – головна для автора риса, яка являється для нього найхарактернішою, провідною [5, Т. 16, 218].

Література

1. Кодак М. *Семіосфера Миколи Бажана*. Луцьк: Твердиня, 2013. 140 с.
2. Новиченко Л. Максим Рильський. *Історія української літератури ХХ століття. Кн. 1*. Київ: Либідь, 1993. 782 с.
3. Нуцубидзе Ш. *Руставели и Восточный Ренессанс*. Тбіліси: Заря Востока, 1947. 387 с.
4. *Поезія грузинського народу*. Антологія в 2-х томах / вступ. стаття А. Баранідзе і Г. Маргвелашвілі. Т. 1. Поезія давніх віків. Поезія початку ХХ століття. Київ: ДВХЛ, 1961. 547 с.
5. Рильський М. *Зібрання творів у 20-ти томах*. Т. 19. Київ: Наукова думка, 1988. 701 с.
6. Синиченко О. *Грузинська література на Україні у повоєнні роки (1945-1967)*. Бібліографічний покажчик. *Райдужними мостами. Українсько-грузинські літературні зв'язки*. Київ: Дніпро, 1968. С. 422-472.
7. Стріха М. Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням. Київ: Дух і літера, 2020. 520 с.
8. Тен Б. *Скороминутих років буревій*. Рівне: Азалія, 1998. 125 с.
9. Хаханов А. Очерки по истории грузинской словесности. Вып. II. *Древняя литература до конца XII века*. Москва: Университетская типография, 1897. 355 с.
10. Центральний державний архів літератури і мистецтва України. *Архів Бориса Тена*. Фонд 289 опис 1. інв. 359/2.

11. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. *Архів М. Бажана*. Фонд 535.
12. Чахрухадзе. Тамаріані (Оди). Перекл. Бориса Тена. *Поезія грузинського народу. Антологія в 2-х томах. Т. 1. Поезія давніх віків*. Київ: ДВХЛ, 1961. С. 150-172.
13. Чиковані С. Пісня про Давида Гурамішвілі. *Колесо хисткої долі. Фотопоема Євгена Дерлеменка за мотивами «Давитіані» Д. Гурамішвілі та «Пісні про Давида» С. Чиковані*. Київ: Мистецтво; Тбілісі: Хеловнеба, 1980. 238 с.
14. Чілачава Р. «Майже коло віршів, та всі хорями восьмистопними», або народження українського «Витязя». *Руставелі Ш. Витязь у тигровій шкурі*. Київ: Мистецтво, 2004. 352 с.
15. Чілачава Р. *Грузинська класична поезія в українських перекладах* (на матеріалі творчої практики М. Бажана): автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.01 ; 10.01.05. Київ, 1995. 33 с.
16. Шевчук В. Борис Тен. *Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. У 4-х книгах. Кн. 4*. Київ : Рось, 1995. 704 с.